

## Αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου

Οι εθνικοί δικαστές κράτους μέλους πρέπει να αρνηθούν να εφαρμόσουν νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της χώρας τους, εφόσον αυτή δεν συμβιβάζεται προς το δίκαιο της Ένωσης, χωρίς να κινδυνεύουν να διωχθούν πειθαρχικά

*προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – Οδηγία 89/391/ΕΟΚ – γενικές υποχρεώσεις στον τομέα της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας – παράλληλες εθνικές διαδικασίες – απόφαση διοικητικού δικαστηρίου της οποίας το δεδikaσμένο δεσμεύει το ποινικό δικαστήριο – χαρακτηρισμός συμβάντος ως «εργατικού ατυχήματος» – αποτελεσματικότητα της προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με την Οδηγία 89/391 – άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα δικαστικής ακροάσεως – πειθαρχική δίωξη κατά δικαστή υπηρετούντος στα τακτικά δικαστήρια σε περίπτωση μη τήρησης αποφάσεως συνταγματικού δικαστηρίου η οποία αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης – υπεροχή του δικαίου της Ένωσης*

ΔΕΕ C-792/22, Energotehnica, 26.09.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:788 – Προδικαστική παραπομπή

Στις 26 Σεπτεμβρίου 2024, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: Δικαστήριο/ΔΕΕ) εξέδωσε την απόφασή του στην υπόθεση C-792/22, η οποία πραγματεύεται ζητήματα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Ειδικότερα, το επίμαχο της κύριας δίκης συμβάν αφορούσε τον θάνατο του LV, εργαζομένου της ρουμανικής εταιρείας Energotehnica SRL Sibiu (εφεξής: Energotehnica). Ο θανών, ηλεκτρολόγος στο επάγγελμα, απεβίωσε κατά την εκτέλεση ηλεκτρολογικών εργασιών σε στύλο φωτισμού<sup>1</sup>.

Σύμφωνα με το ρουμανικό δίκαιο, μετά τον θάνατο του εργαζομένου κινήθηκαν δύο παράλληλες διαδικασίες, μία διοικητική και μία ποινική. Αφενός, η αρμόδια Επιθεώρηση Εργασίας, η οποία υποχρεούται να επιληφθεί επί θανάτου εργαζομένου και να συντάξει έκθεση έρευνας, κινήθηκε κατά της Energotehnica, χαρακτηρίζοντας το επίμαχο συμβάν ως «εργατικό ατύχημα». Κατά της ανωτέρω έκθεσης, η Energotehnica άσκησε ένδικη προσφυγή ενώπιον του αρμόδιου Διοικητικού Πρωτοδικείου, με αίτημα την ακύρωσή της. Σύμφωνα με τη δικαστική κρίση, δεν έγινε δεκτός ο χαρακτηρισμός του συμβάντος ως «εργατικού ατυχήματος» ούτε από το Διοικητικό Πρωτοδικείο ούτε από το Διοικητικό Εφετείο. Ως εκ τούτου, η διοικητική διαδικασία με διαδίκους την Επιθεώρηση Εργασίας και την Energotehnica τελεσιδίκησε, μη αποδίδοντας στο συμβάν τον χαρακτηρισμό «εργατικό ατύχημα».

Όσον αφορά την ποινική διαδικασία, η Εισαγγελία Πρωτοδικών άσκησε ποινική δίωξη κατά του υπαλλήλου της Energotehnica, με τα αρχικά MG, ο οποίος κατείχε τη θέση του προϊσταμένου ηλεκτρολόγου και επιβλέποντα των εργασιών. Υπό την ιδιότητά του αυτή, ο MG ήταν υπεύθυνος να οργανώνει την εκτέλεση των εργασιών, σύμφωνα με τους κανόνες ασφαλείας, και να εκπαιδεύει καταλλήλως το προσωπικό για την εκτέλεση εξειδικευμένων εργασιών. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, ο MG έδωσε προφορική εντολή στον θανόντα να εκτελέσει τις επίμαχες εργασίες, χωρίς να είναι προς τούτο εκπαιδευμένος και χωρίς να φέρει ειδικό προστατευτικό εξοπλισμό. Επομένως, ο Εισαγγελέας παρέπεμψε τον κατηγορούμενο MG ενώπιον του Πλημμελειοδικείου για τα εγκλήματα της μη τήρησης των προβλεπόμενων μέτρων για την ασφάλεια και την υγεία στην εργασία και της ανθρωποκτονίας εξ αμελείας.

Κατά την ποινική διαδικασία, δήλωσαν παράσταση πολιτικής αγωγής η σύζυγος και τα δύο παιδιά του θύματος, ζητώντας να υποχρεωθούν ο MG και η Energotehnica, ως αστικώς υπεύθυνη, να αποκαταστήσουν τη ζημία που υπέστησαν και να τους καταβάλουν χρηματική

---

<sup>1</sup> Αν και την τελευταία τριακονταετία έχουν μειωθεί κατά περίπου 70% τα θανατηφόρα εργατικά ατυχήματα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 2018 σημειώθηκαν και πάλι περισσότερα από 3.300 θανατηφόρα εργατικά ατυχήματα και 3,1 εκατ. μη θανατηφόρα, ενώ 200.000 και πλέον εργαζόμενοι χάνουν τη ζωή τους κάθε χρόνο εξαιτίας ασθενειών που σχετίζονται με την εργασία. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ για την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία κατά την περίοδο 2021-2027, COM (2021) 323 final, σ. 2.

ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης. Το πρωτοβάθμιο ποινικό δικαστήριο απάλλαξε τον κατηγορούμενο MG λόγω αμφιβολιών και απέρριψε την πολιτική αγωγή.

Ακολούθως, η Εισαγγελία και οι πολιτικώς ενάγοντες άσκησαν έφεση κατά της ανωτέρω πρωτόδικης απόφασης ενώπιον του ήδη αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο επιλαμβανόμενο της υποθέσεως, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει τα ακόλουθα δύο προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο:

1. Έχουν η Οδηγία 89/391/ΕΟΚ για την ασφάλεια και την υγεία κατά την εργασία, σε συνδυασμό με το άρθρο 31 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σχετικά με τις δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας, την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση, όπως ερμηνεύτηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρουμανίας, σύμφωνα με την οποία τελεσίδικη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, επί προκαταρκτικού ζητήματος, δεσμεύει την κρίση του επιληφθέντος ποινικού δικαστηρίου, το οποίο δεν δύναται να επιβάλλει ποινικές ή αστικές κυρώσεις;

2. Εφόσον δοθεί καταφατική απάντηση στο πρώτο ερώτημα, με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα ζητείται να διευκρινιστεί, εάν η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους, βάσει της οποίας τα τακτικά εθνικά δικαστήρια δεν δύναται, επ' απειλή ασκήσεως πειθαρχικής διώξεως κατά των μελών τους, να μην εφαρμόζουν τις αποφάσεις του Συνταγματικού τους Δικαστηρίου, ακόμη και αν εκτιμούν, ότι οι εν λόγω αποφάσεις προσβάλλουν τα δικαιώματα που αντλούν οι πολίτες από την Οδηγία 89/391/ΕΟΚ.

## Παρατηρήσεις

Βασιλική-Ελένη Γκέκα\*

### ***Ι. Η επίδικη εθνική ρύθμιση, όπως ερμηνεύθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο***

Στον πυρήνα της διαφοράς της κύριας δίκης βρίσκεται η διάταξη του άρθρου 52 παρ. 3 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας της Ρουμανίας, η οποία προέβλεπε ότι «*Το δεδicatedμένο των τελεσίδικων αποφάσεων των λοιπών δικαστηρίων, πλην των ποινικών, επί προκαταρκτικού ζητήματος της ποινικής δίκης, δεσμεύει τα ποινικά δικαστήρια, εξαιρουμένων των περιστάσεων που αφορούν την ύπαρξη του εγκλήματος*». Ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ρουμανίας υποβλήθηκε ένσταση αντισυνταγματικότητας του τελευταίου εδαφίου της ανωτέρω διάταξης.

Με την με αριθ. 102/2021 απόφασή του, το Συνταγματικό Δικαστήριο έκανε δεκτή την ένσταση αντισυνταγματικότητας και έκρινε ότι η φράση «*εξαιρουμένων των περιστάσεων που αφορούν την ύπαρξη του εγκλήματος*» είναι αντισυνταγματική. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την ερμηνεία που δόθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο στην εθνική διάταξη, τελεσίδικη απόφαση δικαστηρίου, το οποίο δεν είναι ποινικό δικαστήριο, που αποφασίζει επί προκαταρκτικού ζητήματος, έχει ισχύ δεδικασμένου στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Στην υπό κρίση υπόθεση, αυτό συνεπάγεται ότι η τελεσίδικη απόφαση του Διοικητικού Εφετείου, με την οποία επικυρώθηκε η απόφαση του Πρωτοδικείου και κρίθηκε ότι το συγκεκριμένο συμβάν δεν συνιστά «εργατικό ατύχημα», δεσμεύει το αιτούν ποινικό δικαστήριο, το οποίο καλείται να αποφασίσει για την ενοχή του κατηγορουμένου MG και την ευθύνη της Energetehnica.

Κατά το αιτούν δικαστήριο, η δέσμευση από τη διοικητική απόφαση εγείρει ποικίλα νομικά ζητήματα, που δεν συμβιβάζονται με το δίκαιο της Ένωσης<sup>2</sup>. Συγκεκριμένα, το δεδicatedμένο δεν επιτρέπει στο αιτούν ποινικό δικαστήριο να επιληφθεί της ενώπιόν του υποθέσεως, η οποία αφορά αδίκημα κατά της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία. Συνεπώς, το ποινικό δικαστήριο αδυνατεί να διερευνήσει αν γίνονται σεβαστές η αρχή της προστασίας των

\* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

<sup>2</sup>. Βλ. σύνοψη της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, σημ. 12-23.

εργαζομένων και η αρχή της ευθύνης του εργοδότη, οι οποίες κατοχυρώνονται στα άρθρα 1 παρ. 1 και 2 και 5 παρ. 1 της Οδηγίας-πλαίσιο 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 1989 (εφεξής: Οδηγία), σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία, σε συνδυασμό με το άρθρο 31 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΧΘΔΕΕ).

Επιπροσθέτως, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει πως δεν υφίσταται ταυτότητα διαδικών στις δύο παράλληλες διαδικασίες – διοικητική και ποινική – και, ως εκ τούτου, οι πολιτικώς ενάγοντες και ο Εισαγγελέας δεν είχαν τη δυνατότητα να προβάλουν τους ισχυρισμούς τους στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης. Πράγματι, τόσο στην πρωτόδικη όσο και στην εφετειακή διοικητική απόφαση αντίδικος της Energotehnica ήταν μόνον η Επιθεώρηση Εργασίας. Επομένως, κατά το αιτούν δικαστήριο, παραβιάζεται η αρχή της αποτελεσματικότητας και η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης υπό το πρίσμα της ανάγκης προστασίας του εργαζομένου καθώς και της ευθύνης του εργοδότη, δυνάμει της Οδηγίας.

Εξάλλου, όπως τονίζει το αιτούν δικαστήριο, διοικητική και ποινική δίκη έχουν διαφορετική λειτουργία, διαφορετικούς κανόνες απόδειξης και διακριτές μεθόδους έρευνας, που θα μπορούσαν, εν προκειμένω, να οδηγήσουν σε διαφορετική κρίση σχετικά με την ύπαρξη του «εργατικού ατυχήματος». Άλλωστε, υπό τις συνθήκες αυτές, κάθε αστικός υπεύθυνος θα είχε όφελος να τελεσιδικήσει πρώτα η διοικητική διαδικασία, στην οποία ο Εισαγγελέας, ως προστάτης των κανόνων της δημόσιας τάξης, ή οι συγγενείς του θύματος δεν μετέχουν καν, με δεδομένο ότι η απόφαση που εκδίδεται ερήμην τους έχει ισχύ δεδικασμένου στην ποινική δίκη.

## ***II. Το ενωσιακό δίκαιο για την υγιεινή και την ασφάλεια στην εργασία υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του ΧΘΔΕΕ<sup>3</sup>***

Το αντικείμενο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος<sup>4</sup>, όπως προσδιορίστηκε από το αιτούν δικαστήριο, συνίσταται στην ερμηνεία των άρθρων 1 παρ. 1-2<sup>5</sup> και 5 παρ. 1<sup>6</sup> της Οδηγίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 31 παρ. 1<sup>7</sup> του ΧΘΔΕΕ για την υγιεινή και την ασφάλεια στην εργασία. Η προστασία της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της υγείας των εργαζομένων αποτελεί έναν τομέα κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας, όπου το δίκαιο της Ένωσης συνέβαλε αποφασιστικά στη βελτίωση της ποιότητας των συνθηκών εργασίας<sup>8</sup>. Πέρα από την εδώ ερμηνευόμενη Οδηγία, εκδόθηκε πληθώρα άλλων ειδικών Οδηγιών για την αντιμετώπιση εξειδικευμένων κινδύνων στον χώρο εργασίας<sup>9</sup>.

<sup>3</sup>. Βλ. σκ. 40-59 της σχολιαζόμενης αποφάσεως.

<sup>4</sup>. Η Ρουμανική Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι το πρώτο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο, διότι το αιτούν δικαστήριο επιλήφθηκε υποθέσεως που αφορά ποινική ευθύνη εργαζομένου, ενώ το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας είναι η ευθύνη των εργοδοτών. Το Δικαστήριο απέρριψε, με συνοπτικές διαδικασίες, τον ισχυρισμό περί απαράδεκτου, αιτιολογώντας ότι η υπόθεση της κύριας δίκης αφορά και τον εργοδότη, αφού οι πολιτικώς ενάγοντες ζητούν να υποχρεωθεί τόσο ο κατηγορούμενος MG όσο και η εργοδότη εταιρεία Energotehnica σε αποκατάσταση της ζημίας. Επομένως, το ζήτημα που ανακύπτει με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα δεν είναι υποθετικής φύσεως.

<sup>5</sup>. Άρθρο 1: Αντικείμενο «1. Η παρούσα οδηγία έχει ως αντικείμενο την εφαρμογή μέτρων για την προαγωγή της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία. 2. Προς το σκοπό αυτό, περιέχει γενικές αρχές σχετικά με την πρόληψη των επαγγελματικών κινδύνων και την προστασία της ασφάλειας και της υγείας, την εξάλειψη των συντελεστών κινδύνου και ατυχημάτων, την ενημέρωση, τη διαβούλευση, την ισόρροπη συμμετοχή σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές, την κατάρτιση των εργαζομένων και των εκπροσώπων τους, καθώς και τους κανόνες για την εφαρμογή των γενικών αυτών αρχών».

<sup>6</sup>. Άρθρο 5: Γενική διάταξη «1. Ο εργοδότης υποχρεούται να εξασφαλίζει την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων ως προς όλες τις πτυχές της εργασίας».

<sup>7</sup>. Αν και το άρθρο τιτλοφορείται ως «Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας», στο σώμα της διάταξης αλλάζει η διατύπωση και γίνεται λόγος για «συνθήκες που σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπεια του εργαζομένου». Σύμφωνα με τη θεωρία, η κατοχύρωση ενός γενικού δικαιώματος για δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας, μόνον από τον τίτλο της διάταξης, δεν φαίνεται να γίνεται δεκτή. Βλ. Β.Γ. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σ. 387.

<sup>8</sup>. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, Εργατικό Δίκαιο – Ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας, 10η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2024, σσ. 658-660.

<sup>9</sup>. Ενδεικτικά αναφέρονται η Οδηγία 89/654/ΕΟΚ σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας στους χώρους εργασίας, η Οδηγία 90/270/ΕΟΚ σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας κατά

Αρχής γενομένης από την παρούσα Οδηγία και τις αρχές της προστασίας των εργαζομένων και της ευθύνης του εργοδότη<sup>10</sup>, το Δικαστήριο, παραπέμποντας σε προγενέστερη νομολογία του<sup>11</sup>, κρίνει ότι οι ως άνω αναφερόμενες διατάξεις της Οδηγίας υποχρεώνουν μεν τον εργοδότη να εξασφαλίζει στους εργαζομένους ένα εργασιακό περιβάλλον ασφαλές, ωστόσο δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι προσδιορίζουν οποιασδήποτε μορφής ευθύνη του εργοδότη. Πράγματι, το άρθρο 5 παρ. 1 της Οδηγίας περιορίζεται στη θέσπιση μίας γενικής υποχρέωσης ασφάλειας σε βάρος του εργοδότη, χωρίς να καθορίζει τις διοικητικές και ποινικές κυρώσεις, σε περίπτωση παράβασής της. Έτσι, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος της Οδηγίας-πλαίσιο, αυτή καθιερώνει ένα πλαίσιο βασικών αρχών, που θα πρέπει να αποτυπώνεται στα επιμέρους νομοθετήματα για την υγιεινή και την ασφάλεια, που κατά τα λοιπά εναπόκειται στα κράτη μέλη να ρυθμίσουν<sup>12</sup>.

Συνεπώς, όπως επεσήμανε ο Γεν. Εισαγγελέας<sup>13</sup> και όπως υποστήριξε και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Οδηγία, αν και κατοχυρώνει την αρχή της ευθύνης του εργοδότη, επιβάλλει μόνον γενικές υποχρεώσεις, σχετικά με την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, μη συμπεριλαμβάνοντας καμία ειδική διάταξη σχετικά με τη στοιχειοθέτηση ευθύνης του εργοδότη που δεν τήρησε τις υποχρεώσεις υγιεινής και ασφάλειας.

Κατά παρόμοιο τρόπο απαντά το Δικαστήριο και στην επίκληση, από το αιτούν δικαστήριο, του άρθρου 31 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ, το οποίο, όπως γίνεται δεκτό, εδράζεται στην Οδηγία<sup>14</sup>. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, με την οποία συντάσσεται και ο Γεν. Εισαγγελέας<sup>15</sup>, το εν λόγω άρθρο περιλαμβάνει γενικού τύπου διακηρύξεις, χωρίς να στοιχειοθετεί κανενός είδους ευθύνη για τον εργοδότη. Πράγματι, όπως επισημαίνεται και από τη θεωρία, το άρθρο 31 παρ. 1 δεν προσθέτει τίποτα το ειδικότερο στην προστατευτική εμβέλεια της Οδηγίας<sup>16</sup>. Επομένως, το Δικαστήριο κατέληξε ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να ρυθμίσουν τα σχετικά με την ευθύνη του μη επιμελή εργοδότη<sup>17</sup>.

Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής, ανεξαρτήτως εάν το αιτούν δικαστήριο περιόρισε το ερώτημά του σε συγκεκριμένες διατάξεις ή αρχές, μπορεί το ίδιο να του παράσχει όλα τα στοιχεία του δικαίου της Ένωσης που δύνανται να οδηγήσουν στην επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κρίνει σκόπιμο να εξετάσει την επίδικη εθνική ρύθμιση σε συνάρτηση

---

την εργασία σε εξοπλισμό με οθόνη οπτικής απεικόνισης, καθώς η Οδηγία 92/85/ΕΟΚ σχετικά με την εφαρμογή μέτρων που αποβλέπουν στη βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων, λεχόνων και γαλουχουσών εργαζομένων. Βλ. Β. Γ. ΤΖΕΜΟΣ, ό.π., σ. 388.

<sup>10</sup>. Οι λεγόμενες «υποχρεώσεις προστασίας» του εργοδότη προς τον εργαζόμενο δικαιολογούνται από την πολυπλοκότητα και την απροσδιοριστία των κινδύνων, στις οποίες εκτίθεται ο εργαζόμενος, που υπάγεται στη σφαίρα εξουσίας και επιρροής του εργοδότη. Βλ. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εγχειρίδιο Εργατικού Δικαίου, 8η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2023, σ. 538.

<sup>11</sup>. ΔΕΚ C-127/05, *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 14.06.2007, ECLI:EU:C:2007:338, σκ. 41-42.

<sup>12</sup>. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, ό.π., σσ. 658-660.

<sup>13</sup>. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Α. Ράντου, 11.04.2024, ECLI:EU:C:2024:302, σημ. 39.

<sup>14</sup>. Σύμφωνα με τις Επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔΕΕ (2007/C 303/02), «*Η παράγραφος 1 του άρθρου αυτού βασίζεται στην οδηγία 89/391/ΕΟΚ σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία*».

<sup>15</sup>. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 40.

<sup>16</sup>. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ / Χ. ΤΑΓΑΡΑΣ (επιμ.), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 337.

<sup>17</sup>. Στην Ελλάδα, η ποινική προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων ξεκινά ήδη από το 1911 με τον ν. 3934, γνωστότερου και ως ΓπΛΔ', ο οποίος αποτέλεσε το βασικό νομοθέτημα μέχρι και την έκδοση του ν. 1568/1985. Εκείνη την περίοδο, με τη συμβολή του κοινοτικού δικαίου, βελτιώνεται σημαντικά η προστατευτική εμβέλεια της ελληνικής νομοθεσίας για την Υγεία και την Ασφάλεια στην Εργασία (ΥΑΕ). Εκδίδεται η Οδηγία-πλαίσιο 89/391/ΕΟΚ, καθώς επίσης και πληθώρα άλλων ειδικών Οδηγιών. Πλέον, το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, πλήρως εναρμονισμένο με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ρυθμίζεται από τον κωδικοποιητικό ν. 3850/2010 (Κώδικας Νόμων για την Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία – ΚΝΥΑΕ), όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει. Βλ. Ε. ΚΟΜΠΑΤΣΙΑΡΗ, Εργατικό Ποινικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2024, σσ. 34-38.

με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ<sup>18</sup>, που κατοχυρώνει το δικαίωμα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

Ειδικότερα, όταν τα κράτη μέλη ρυθμίζουν τις δικονομικές περιστάσεις των ενδίκων βοηθημάτων, που προστατεύουν δικαιώματα ιδιωτών, που αντλούνται από το ενωσιακό δίκαιο, πρέπει να εγγυώνται τον σεβασμό του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής και πρόσβασης σε αμερόληπτο δικαστήριο, το οποίο, μάλιστα, αποτελεί επιβεβαίωση της αρχής της αποτελεσματικότητας και συνδέεται στενά και με την αρχή της ισοδυναμίας<sup>19</sup>. Επομένως, εθνικές ρυθμίσεις, που προβλέπουν τα μέσα έννομης προστασίας, σε περίπτωση παραβάσεως των υποχρεώσεων των εργοδοτών, σύμφωνα με τα οριζόμενα στην Οδηγία, θα πρέπει να τηρούν τις προβλέψεις του άρθρου 47 του ΧΘΔΕΕ.

Συναφώς, το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι, ρύθμιση κράτους μέλους δεν συμβιβάζεται με το θεμελιώδες δικαίωμα για αποτελεσματική δικαστική προστασία όταν οι διάδικοι ή ένας εξ αυτών στερούνται της δυνατότητας δικαστικής ακροάσεως<sup>20</sup>. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, εφόσον κριθεί από το αιτούν δικαστήριο ότι οι συγγενείς του θύματος αποκλείονταν από τη συμμετοχή τους στη διοικητική διαδικασία, τότε μόνον η εθνική ρύθμιση – όπως ερμηνεύθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο – που προβλέπει δέσμευση του ποινικού δικαστηρίου από τελεσίδικη απόφαση του διοικητικού δικαστηρίου, αντίκειται στο άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ. Σε αντίθετη περίπτωση, εάν οι έλκοντες δικαιώματα εκ του εργαζομένου είχαν νομοθετικά το δικαίωμα ακροάσεως, το γεγονός ότι δεν το άσκησαν στην πράξη δεν επηρεάζει τη συμβατότητα της εθνικής ρύθμισης.

### ***III. Η αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι αποφάσεων Συνταγματικών Δικαστηρίων***<sup>21</sup>

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα<sup>22</sup>, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί εάν η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης έχει την έννοια ότι επιτρέπει σε εθνικό δικαστήριο να μην εφαρμόσει απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της χώρας του, σε περίπτωση αντίθεσης με το δίκαιο της Ένωσης, πρωτογενές ή δευτερογενές. Για να απαντήσει στο ανωτέρω ερώτημα, το Δικαστήριο αντλεί από το σκεπτικό της υπόθεσης RS της 22ας Φεβρουαρίου 2022<sup>23</sup>. Αφήνοντας στην άκρη τα – πολύ σημαντικά μεν, αλλά μη εμπύκντα στον παρόντα σχολιασμό – ζητήματα καταπολέμησης της διαφθοράς και

<sup>18</sup>. Άρθρο 47 εδάφιο α': Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο[...].».

<sup>19</sup>. Όσον αφορά την αρχή της αποτελεσματικότητας, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η αρχή αυτή συνεπάγεται απαίτηση περί ένδικης προστασίας, η οποία κατοχυρώνεται και με το άρθρο 47 του Χάρτη. Βλ. ΔΕΕ C-61/14, *Orizzonte Salute*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:655, σκ. 48. Ενώ, σχετικά με την αρχή της ισοδυναμίας, μπορεί μεν να μην ταυτίζεται το κανονιστικό της περιεχόμενο με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ, ωστόσο εμφανίζει μεγάλη συνάφεια με το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ/ Χ. ΤΑΓΑΡΑΣ (επιμ.), ό.π., σ. 480.

<sup>20</sup>. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι θα ήταν ασύμβατο με το θεμελιώδες δικαίωμα για αποτελεσματική δικαστική προστασία το να στηρίζεται δικαστική απόφαση σε πραγματικά περιστατικά και έγγραφα των οποίων οι ίδιοι οι διάδικοι ή ένας εξ αυτών δεν μπόρεσαν να λάβουν γνώση και επί των οποίων δεν είχαν, συνεπώς, τη δυνατότητα να τοποθετηθούν. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-420/22 και C-528/22, *NW (Informations classifiées)*, 25.04.2024, ECLI:EU:C:2024:344, σκ. 106.

<sup>21</sup>. Βλ. σκ. 60-67 της σχολιαζόμενης αποφάσεως.

<sup>22</sup>. Η Ρουμανική Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο, καθώς στερείται αυτοτέλειας έναντι του πρώτου. Ωστόσο, το Δικαστήριο απέρριψε τον ανωτέρω ισχυρισμό, κρίνοντας ότι η συμβατότητα ή μη του ενωσιακού δικαίου με την ερμηνεία του Συνταγματικού Δικαστηρίου, σχετικά με την δεσμευτικότητα τελεσίδικων αποφάσεων διοικητικών δικαστηρίων για τα μεταγενεστέρως επιληφθέντα ποινικά, είναι μείζονος σημασίας για την έκβαση της κύριας δίκης.

<sup>23</sup>. ΔΕΕ C-430/21, *RS (Αποτέλεσμα των αποφάσεων συνταγματικού δικαστηρίου)*, 22.02.2022, ECLI:EU:C:2022:99, σκ. 75 επ. Το Δικαστήριο παραπέμπει πλήρως στα κριθέντα από την απόφαση RS. Μάλιστα, καθ' υπόδειξη του ιδίου, οι Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα περιορίστηκαν μόνον στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα. Βλ. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 31.

δικαστικής ανεξαρτησίας στη Ρουμανία, που θίγει η υπόθεση RS, θα επικεντρωθούμε στην κρίση του ΔΕΕ, τη σχετική με την υπεροχή του δικαίου της Ένωσης.

Η θεμελιώδης αρχή της υπεροχής, νομολογιακό κατασκεύασμα του Δικαστηρίου<sup>24</sup>, είναι σύμφυτη με την ίδια την ουσία του δικαίου της Ένωσης. Μολονότι η σύγκρουση του ενωσιακού δικαίου με το κοινό εθνικό δίκαιο δεν γεννά σήμερα ιδιαίτερα ζητήματα<sup>25</sup>, ενδιαφέρον συνεχίζει να παρουσιάζει η περίπτωση σύγκρουσης συνταγματικού κανόνα ή απόφασης Συνταγματικού Δικαστηρίου κράτους μέλους με το παράγωγο δίκαιο της Ένωσης<sup>26</sup>. Με άλλα λόγια, δεν προβληματίζει η ίδια η ουσία της αρχής της υπεροχής αλλά το εύρος και η έκτασή της έναντι των συνταγματικής φύσεως κανόνων.

Η στάση του Δικαστηρίου, κυρίως χάρη στη νομολογία του προκατόχου του ΔΕΚ, παραμένει σταθερή υπέρ της αρχής της υπεροχής κατά τρόπο «απόλυτο»<sup>27</sup>. Ο κοινοτικός/ενωσιακός δικαστής έχει κρίνει επανειλημμένα ότι τα εθνικά δικαστήρια, συμπεριλαμβανομένων των αρμόδιων εθνικών αρχών, θα πρέπει, σε περίπτωση σύγκρουσης, να αφήνουν ανεφάρμοστο το εθνικό δίκαιο, ακόμη και αν είναι συνταγματικής φύσεως, υπέρ της αποτελεσματικής και ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Αυτός ο «απόλυτος» χαρακτήρας της υπεροχής είναι που γεννά και σε ορισμένες περιπτώσεις τις προστριβές μεταξύ της ενωσιακής έννομης τάξης και των εγχώριων δικαιολογιών<sup>28</sup>.

Σε σαφή αμφισβήτηση της αρχής της υπεροχής προέβη το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρουμανίας με την απόφασή του με αριθ. 390 της 8ης Ιουνίου 2021, εξαιτίας της οποίας υποβλήθηκε η αίτηση προδικαστικής παραπομπής στην υπόθεση RS. Ειδικότερα, το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν να αγνοούν τις διατάξεις του εθνικού δικαίου που αντιτίθενται στο δίκαιο της Ένωσης, εφόσον οι διατάξεις αυτές έχουν ήδη ερμηνευθεί από το ίδιο. Ως εκ τούτου, οι τακτικοί δικαστές της Ρουμανίας βρέθηκαν αντιμέτωποι με το δίλημμα να εφαρμόσουν είτε το ενωσιακό δίκαιο είτε τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου της χώρας τους. Εάν επέλεγαν το πρώτο, θα μπορούσαν να διωχθούν πειθαρχικά, ενώ εάν επέλεγαν το δεύτερο, θα υπονομευόταν η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου.

Η απάντηση του ΔΕΕ στην αμφισβήτηση της αρχής της υπεροχής από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρουμανίας ήταν εξίσου σαφής, στέλνοντας ένα ηχηρό μήνυμα, όχι μόνον προς τη Ρουμανία, αλλά και προς τα Συνταγματικά Δικαστήρια και τους εθνικούς δικαστές όλων των κρατών μελών: «Ο εθνικός δικαστής που έχει ασκήσει την ευχέρεια που του παρέχει το άρθρο 267, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ οφείλει επομένως να μην εφαρμόζει τις εκτιμήσεις ανώτερου εθνικού δικαστηρίου, αν κρίνει, λαμβανομένης υπόψη της ερμηνείας που έδωσε το Δικαστήριο, ότι οι εκτιμήσεις αυτές δεν είναι σύμφωνες με το δίκαιο της Ένωσης, αφήνοντας ενδεχομένως ανεφάρμοστο τον εθνικό κανόνα που τον υποχρεώνει να συμμορφώνεται προς τις αποφάσεις του ανώτερου δικαστηρίου. Επιπλέον, το άρθρο 2 και το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση ή πρακτική που επιτρέπει να στοιχειοθετείται πειθαρχική ευθύνη εθνικού δικαστή για κάθε περίπτωση μη συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του εθνικού συνταγματικού δικαστηρίου».

Η ανωτέρω κρίση επαναλαμβάνεται, σχεδόν αυτολεξεί, και στην υπόθεση *Energotehnica*. Εν κατακλείδι, η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε

<sup>24</sup>. Αν και το Σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης περιείχε ρητή πρόβλεψη σχετικά με την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, αυτή δεν υιοθετήθηκε εν τέλει από τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Έτσι, η θεμελιώδης αρχή της υπεροχής εξακολουθεί να σκιαγραφείται νομολογιακά από το Δικαστήριο, κατά τα οριζόμενα και στη Δήλωση αριθ. 17 «σχετικά με την υπεροχή». Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδ., εκδ. Σάκουλα, 2021, σ. 559.

<sup>25</sup>. Τα ζητήματα αυτά έχουν επιλυθεί ήδη από το 1964 με την ιστορική απόφαση του ΔΕΚ C-6/64, *Costa/Enel*, 15.07.1964, ECLI:EU:C:1964:66.

<sup>26</sup>. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σσ. 546-554.

<sup>27</sup>. Α. ΣΑΜΑΡΑΣ, Η αρχή της υπεροχής του δικαίου της ΕΕ, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σσ. 70-73.

<sup>28</sup>. Για την αμφισβήτηση της αρχής της υπεροχής από ορισμένα Συνταγματικά Δικαστήρια βλ. Ι. ΚΥΡΙΤΣΑΚΗ, Η αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου: θεμελίωση, εξέλιξη και πρόσφατες προκλήσεις, ΕλλΔνη, 2022, σσ. 348-354, η οποία αναλύει τις περιπτώσεις της Γερμανίας και της Πολωνίας.

ρύθμιση κράτους μέλους, βάσει της οποίας τα τακτικά εθνικά δικαστήρια δεν δύνανται, επ' απειλή ασκήσεως πειθαρχικής διώξεως κατά των μελών τους, να αφήνουν αυτεπαγγέλτως ανεφάρμοστες τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου του συγκεκριμένου κράτους μέλους, ακόμη και αν εκτιμούν ότι οι εν λόγω αποφάσεις προσβάλλουν τα δικαιώματα που αντλούν οι πολίτες από την Οδηγία 89/391/ΕΟΚ, σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ.

#### ***IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις***

Για πρώτη φορά, με την υπό κρίση υπόθεση, η οποία, όπως χαρακτηρίζεται από τον Γεν. Εισαγγελέα, έχει «καινοφανή» χαρακτήρα, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να σκιαγραφήσει τους κανόνες που διέπουν τη σχέση μεταξύ των εθνικών μέσων έννομης προστασίας και της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ για την υγιεινή και την ασφάλεια στην εργασία, ώστε να γίνεται σεβαστό το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και πρόσβασης σε αμερόληπτο δικαστήριο (άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ). Παράλληλα, μέσα από τη συγκεκριμένη απόφαση και τη λοιπή σχετική νομολογία, το ΔΕΕ, κατά τρόπο ρητό και ξεκάθαρο, επιβεβαιώνει την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι των εθνικών κανόνων, που έχουν αποτελέσει αντικείμενο ερμηνείας των Συνταγματικών Δικαστηρίων των κρατών μελών. Είναι εμφανές ότι μία τέτοια επιβεβαίωση της αρχής της υπεροχής, όχι μόνον δεν στερείται σημασίας, αλλά αντίθετα κρίνεται αναγκαία σε μία περίοδο έντονου ευρωσκεπτικισμού και οπισθοδρόμησης στην ευρωπαϊκή ενοποίηση. Πράγματι, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου τα τελευταία χρόνια Συνταγματικά Δικαστήρια κρατών μελών αμφισβητούν την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης. Έτσι, το ΔΕΕ, αποφαινόμενο επί της παρούσας υπόθεσης, επαναλαμβάνει ότι οι εθνικοί δικαστές οφείλουν, εν ανάγκη, να θέτουν εκποδών τη νομολογία του Συνταγματικού τους Δικαστηρίου, εφόσον δεν συμβιβάζεται με το δίκαιο της Ένωσης, χωρίς να κινδυνεύουν να διωχθούν πειθαρχικά. Φαίνεται, λοιπόν, πως το ΔΕΕ προσπαθεί να παραχωρήσει μία ιδιάζουσα «ασυλία» στους εθνικούς δικαστές, επιβεβαιώνοντας τον κομβικό τους ρόλο στο ενωσιακό οικοδόμημα.